Feyzi Ersoy: Çuvaş Türkçesi Grameri
Ankara, Gazi Kitabevi, 2010.
ISBN 978-605-554-3457

A magyarra *Csuvas-török nyelvtan* címmel fordítható könyv egy alapos, átfogó leírás a csuvas nyelvtanról. A címadás oka, hogy a török nyelvészet gyakran nyelvjárásokként hivatkozik a törökségi nyelvekre, ami a nyugati szakma számára szokatlan megközelítés. Itt is erről van szó. A csuvas-török kifejezés alatt tehát „a török nyelv csuvas nyelvjárása" értendő. Tény, hogy a nyelv és nyelvjárás különbsége elsősorban politikai és filozófiai kérdés, illetve a beszélő közösség szubjektív döntésén és érdekérvényesítő képességén múlik, csak kisebb mértékben nyelvtudományi probléma. Így annak ellenére, hogy nálunk törökségi nyelvekről beszélünk, nem pedig nyelvjárásokról, ilyen alapon szakmai kritika nem érheti a címet. Az viszont hiányosság, hogy a csuvas nyelv különleges státusza Ersoynál elvész. A csuvas nyelv ugyanis nagymértékben különbözik a többi törökségi nyelvtől, mivel azoktól korán elvált, önállóan fejlődött tovább, így a rokon szavak hangalakjában és a morfológiában is olyan sajátosságokkal rendelkezik, amelyek más török nyelvekben nem találhatóak meg. A többi törökségi nyelv között az átmenetek nem élesek, az egymáshoz közeli nyelvek között a kölcsönös érthetőség magas fokú. A törökségi nyelvek többségében a hangtani eltérések mellett a legszembeötlőbbek az analitikus igeidők megalkotásában használatos igenevekben, illetve a kopula használatában és alakjaiban felbukkanó különbségek. A névszói alaktan hasonlóságai nagyfokúak, a szintetikus igealakok úgyszintén. Ezekhez képest a csuvas sokkal nagyobb fokú eltéréseket mutat, kölcsönös érthetőség más nyelvvel nem áll fenn, nem köti össze folyamatos átmenet semelyikkel sem. Így, míg Ersoynál a csuvas csak egy török nyelvjárás a többi közül, addig a valósághoz sokkal közelebb állna egy olyan modell, amely szerint egy a kettő közül, ahol a csuvas mellett az a bizonyos másik az összes többi törökségi nyelv lenne egy csokorban, mert egyedi tulajdonságai

miatt a csuvas éppen olyan súllyal esik latba, mint a többi török nyelv és nyelvjárás együttvéve.

Ersoy célkitűzése az volt, hogy megírja az első török nyelvű, átfogó munkát a csuvas nyelvről. Ez végül egy 490 oldalas kézikönyv formájában valósult meg. Az összesen hat nagy fejezetre osztható munka bevezető részében (a 26. oldaltól) a csuvas népről és történelemről esik szó, valamint a nyelv történetéről és az irodalomról. A nyelvjárásokat csak megemlíti, bővebben nem tárgyalja őket, és nem hivatkozik a dialektológiakutatás grammatikai szempontból fontos eredményeire (pl. Л. П. Сергеев: *Диалектная система чувашского языка.* Чебоксары, 2007).

Ersoy a török ábécére átírva mutatja be a csuvas nyelvi példákat, de nem említi meg, hogy ez az átírás eredetileg a török nyelv hangkészletéhez adaptált sajátos latin betűs transzliteráció,[1] melynek alapja a fonologikus alapelvű csuvas cirill ábécé. A 34. oldalon áttekinti ugyan az írásrendszereket, amelyek a csuvas nyelv leírására szolgáltak/szolgálnak, beleértve a Jakovlev által a csuvasra kidolgozott cirill írást, amely ma is használatban van, de nem derül ki, hogy az ő latin betűs átirata ennek az átbetűzését jelenti, így fonológiai, illetve fonetikai sajátosságokat annál pontosabban nem tükröz. A török ábécéből hiányzó csuvas hangokra is a török ábécén alapuló betűket használ: a magas hangrendű könnyű/redukált/lax/extrarövid magánhangzót az *ĭ,* míg mély hangrendű párját az *ĭ* karakter jelöli. Ezeket a hangokat általában *ĕ,* illetve *ă* karakterek, illetve ritkábban, főleg finnugrisztikai munkákban *ə* és *ə̂* jelöli. Elölségi oppozícióról nem beszélhetünk, mert ezek középen képzett hangok, amelyek között a hangrendi szembenálláshoz egyrészt a zártsági különbség járul hozzá, amely a magas *ĭ* frekvenciáját valóban, fizikailag nagyobbá teszi az *ĭ* magánhangzóhoz képest a magasabb nyelvállás révén, másrészt a velük járó koartikuláció, amely a csuvas esetében erőteljes velarizálást, illetve palatalizálást jelent attól függően, hogy a magánhangzó mély vagy magas. Ezen két magánhangzó képzése is koartikulációval jár a centrális képzés ellenére, ami megőrzi a hangrendi különbséget. Erről Ersoy nem tesz említést. Az alveopalatális réshangra a *ş́* karaktert használja, a ts (IPA) hangot pedig *ts* formában írja át.

A második, hangtannal foglalkozó fejezetben részletesen beszél a csuvas hangtan sajátosságairól. Egyesével bemutatja a beszédhangokat, valamint azok átírását példaszavakkal; több helyen szómegfeleltetéseket szemléltet a

[1] Ezt a tényt akkor is szükséges volna rögzítenie, ha nem ő az első, aki ezt a rendszert használja, hanem Hasan Erentől kezdve Talat Tekinen át Emine Ceylannal bezárólag a törökországi csuvaskutatók munkáiban általánosan elterjedt.

keleti ótörökkel és a törökországi törökkel, miközben magukat az egyes hangokat az ótörök megfelelések szerint listázza. Viszont nem szól Wilhelm Schott művéről (*De lingua Tschuwaschorum.* Beroline, 1841), melyben a csuvast a többi törökségi nyelvtől megkülönböztető hangtani jegyek először képezték tudományos összehasonlítás tárgyát, pedig ettől műtől indul a csuvas nyelv török nyelvként való azonosítása és turkológiai leírása.

Az alaktannal foglalkozó fejezet a 63. oldaltól a 89. oldalig képzőket tárgyal, majd a főnevek és a melléknevek kerülnek sorra. Ersoy részletesen bemutatja a névszói morfológiát, amelyben a törökségi nyelvek többségétől – a hangtani változásokat leszámítva – a célhatározó és a fosztó eset meglétében, és a máshol nem fellelhető többesjelben különbözik, emellett a szintén sajátos kérdő, illetve negatív névmási rendszert is taglalja. Azonban régi leíró munkákra támaszkodik, amelyek a modern csuvas esetében már nem minden esetben fedik maradéktalanul a beszélt nyelvi valóságot. A névszói morfológia esetében a birtokos személyjelek használata például olyan mértékben visszaszorult a birtokos névmások javára, hogy arról feltétlenül említést kellett volna tenni. A 194. oldaltól határozószók következnek a 274. oldalig komoly részletességgel, ezeket a névmások követik hasonló precizitással.

Az igei morfológiát a 335. oldallal kezdődően részletesen bemutatja a nagyszámú szintetikus igealakkal, amelyek korábbi analitikus alakokból fejlődtek. Emellett a szerző figyelmet szentel azoknak az analitikus formáknak, amelyek hasonlóak a tipikusabb törökségi nyelvek rendszeréhez, de azoknak is, amelyek ettől lényegesen eltérnek. Ez az a pont, ahol egy rövidebb lélegzetű munkának kevés kerete van arra, hogy témáját részletekbe menően elemezze: a török nyelvek egymáshoz való hasonlóságai miatt egy tipikusabb törökségi nyelvet egy rövid munka is hatékonyan bemutathat, ha az olvasó valamelyik törökségi nyelvet, például a törökországi törököt behatóan ismeri. Azonban a csuvas nyelv esetében itt nagyobb terjedelemre van szükség. Részletesen bemutatja a derivációs morfémákat is, amelyek a török nyelvekre jellemző módon a csuvasban is gazdagon vannak jelen, így igen változatos igenévrendszert is láthatunk.

Az igék után különféle funkciószavakat és partikulákat tárgyal, szintén igen részletesen.

A könyv végén kontextusba ágyazott szövegek találhatóak, amelyekben megfigyelhetők a munka többi részében bemutatott nyelvtani jelenségek. A példaként használt szavakhoz pontos szótári forrásokat kapunk. Ennek köszönhetően a munka kiválóan alkalmas nyelvtanulásra is, mert a szavakhoz tartozó szócikkek gyorsan elérhetők és így a szó egyéb jelentései, használata

is hozzáférhető az olvasó számára. Ugyanerre alkalmas a szövegek olvasása és tanulmányozása is.

A leíró grammatika részletes bemutatása mint pozitívum mellett azonban a műnek több hiányossága van. Minthogy a könyv a szerző szándéka szerint az első, Törökországban törökül kiadott csuvas tárgyú kézikönyv, szükségszerűen tartalmaznia kell mindazt a tudományos háttérismeretet, amely a csuvaskutatás területén nemzetközi szinten született, és amelynek az ismerete a törökországi turkológusoktól is elvárható. Ezek a háttérismeretek főképp a lexikológiát és a volgai bolgár történeti előzményeket érintik. Hiányzik a könyvből annak a ténynek a megemlítése is, hogy a csuvas nyelvtörténet egyik legfontosabb forrása a magyar nyelv. A magyarországi turkológia fő kutatási területe másfél évszázad óta a magyar nyelv török, elsősorban csuvasos típusú jövevényszavai, és a magyar turkológusok jelentős eredményeket értek el a csuvaskutatásban. Az ide vonatkozó legfontosabb eredményeket orosz nyelvű annotált bibliográfiai kézikönyv formájában Dmitrieva Judit és Agyagási Klára tárta a nemzetközi publikum elé (*Hungaro-Tschuwaschica.* Čeboksary, 2001).

Ersoy figyelmen kívül hagyja azt a tényt is, hogy a csuvas, illetve elődje, a volgai bolgár a Volga–Káma-vidéki nyelvi area tagjaként areális működési mechanizmusok sorában is érintve van, vö. Bereczki Gábor: *The Character and the Scale of Turkic Influence on he Structure of Finno-Ugric Languages.* In: B. Brogyanyi – R. Lipp (eds), Comparative-Historical Linguistics. Indo-European and Finno-ugric Papers in Honour of Oswald Szemerenyi III. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia, 1993. pp. 509–519; Agyagási Klára: *On the Characteristics of Cheremis Linguistic Interference on Chuvash.* In: Lars Johanson (ed.), The Mainz Meeting. Harrassowitz, Wiesbaden, 1998. pp. 667–682.

Hiányossága a munkának, hogy az orosz jövevényszavak tárgyalásakor Ersoy olyan 2000-ben megjelent, az ismeretterjesztésnél nem magasabb szintet megütő forrást használ, melyben az orosz jövevényszavak megítélésében sem a történeti dimenzió, sem csuvas, illetve orosz nyelvtörténeti szempontok nincsenek jelen. Nem idézi viszont azt az összefoglaló etimológiai munkát, amely tartalmazza a tárgy modern, összehasonlító-történeti feldolgozását (Agyagási Klára: *Ранные русские заимствования тюркских языков Волго-Камского ареала.* Debrecen, 2005). Az arab, perzsa és tatár jövevényszavak tárgyalásakor nem hivatkozik Róna-Tas András *Periodization and Sources of Chuvash Linguistic History* című tanulmányára, mely részletesen tárgyalja ezt a jövevényszó-réteget. A csuvas tatár jövevényszavairól elfelejti megadni N. Poppe alapvető cikkét (*Türkische–tschuwaschische vergleichende Studien.*

Islamica I [1925]: 409–427). A csuvas mari jövevényszavainak a kutatásáról a szerző semmit nem ír, a példáiról pedig nem derül ki, hogy honnan származnak. Ebben a témában korábban Г. В. Лукоянов (*Марийские заимствования в чувашскот языке.* Чебоксары, 1974) és М. Р. Федотов (*Чувашско–марийские языковые контакты*. Саранск, 1990) jelentős szóanyagot gyűjtött össze, de ennek az anyagnak a módszertanilag helyes etimológiai értékelését Agyagási Klára végezte el *Az átadó nyelvjárások kérdése a csuvas mari jövevényszó-állományában* (Nyelvtudományi Közlemények 97 [2000]: 155–182; illetve a *Der sprachlichen Nachlass der Spät-Gorodec Bevölkerung in den tschuwaschischen und mariischen Mundarten* (Folia Uralica Debreceniensia 7 [2000]: 3–24.) című munkáiban.

Mindezen hiányosságai ellenére a könyv hasznos irodalom mindazok számára, akik a csuvas nyelv iránt érdeklődnek, mert a törökül olvasó szakmai közönség számára részletes ismereteket nyújt egy olyan rokon nyelv megismeréséhez, melyet korábban csak oroszul lehetett elérni. De jól használható a nyelvtanuláshoz is, mert informatív kézikönyv szakszerű és logikus felépítéssel.

KORMOS KRISZTIÁN